

KÁNTOR LAJOS

Birtokviszony (több évtizedes perspektívában)

II.

ERDÉLYI ORSZÁGÚT

Tamási Áron írta le, az *Erdélyi Helikon*ban, 1929 novemberében, a „Vallani és vállalni” anket során: „...ma a fiatalok jelentik az új Erdélyt, és a fiatalok jelentik az új Magyarországot is. És az öregek nem jelentenek semmit? De igenis, ők a Monarchiát jelentik, amelyik elmúlt.” Hogy pontosan kire, kikre gondolt Tamási, amikor a Monarchiát jelentő öregeket aposztrofálta, lehetne találgatni. Ha e publicisztikai állásfoglalásnak másik ide vágó megjegyzését is felidézzük („tíz esztendő alatt az irodalom kormánykerekénél még nem láttam egy olyan embert, akire rá tudtam volna mutatni kitörő örömmel: íme, ez az, akit vártunk!”), gyaníthatjuk, hogy a vele egy – a helikoni – táborhoz tartozó, ott vezető funkciót betöltő Bánffy Miklós (23 évvel idősebb Tamásinál), sőt Kós Károly is beleértendő az öregek csapatába (Kós és Tamási Áron közt 14 esztendő a korkülönbség). Kétségtelen, hogy ők mindketten még a monarchiabeli országegészen gondolkodva kezdték pályájukat – onnan kerültek, egyéni döntéssel is, az erdélyi országútra. És e pályamódosulás mindkettőjük, de különösen Kós Károly esetében szemléletváltással járt együtt. Olyannyira, hogy tíz évvel a balázsfalvi levél megírása után ő lehetett a *Kiáltó szó* megfogalmazója, a transzszilvanista politikai kiáltványé, amely tudomásul vette, hogy nyugat felé „a nap lebukott”, s „A régi Magyarország nincs többé a számunkra; de Erdély, Ardeal, Siebenbürgen, Transsylvania, vagy bármi nyelven nevezte és nevezi a világ: feltámadt és van, amint hogy volt akkor is, amikor azt hittük mi magunk, mert akartuk hinni, hogy nincs, és csak Magyarország van.” A Paál Árpáddal és Zágoni Istvánnal együtt jegyzett kiáltvány kósi szövege még formájában is emlékeztet ama régi, prédikátoros levélre, amennyiben szintén a Bibliából veszi mottóját (ott: Dávid zsoltáraiból, itt: János evangéliumából) – ám a korábbi, tagadó és romboló, tiltást ajánló programkísérlettel szemben itt a „temetés” utáni ébredést, a passzivitás és várakozás két éve után a cselekvést, az építést hirdeti meg. A kétmillió erdélyi magyart lehetséges pozitív vagy negatív tényezőként mutatja be az akkor tizennégy milliós Románia nézőpontjából, hozzáteve: „Nyíltan és őszintén valljuk azonban: inkább vagyunk lojálisak, mint rebellisek, inkább építők, mint rombolók, inkább nyílt barátok, mint titkos ellenségek. De azzal a feltétellel, ha megadatik számunkra az új keretek között az a minimum, melyet mi nemzeti kultúránk, ősi szokásaink, faji öntudatunk, szociális érzéseink, gazdasági fejlődésünk szempontjából ezeresztendő múltunk tanulságaképpen nélkülözhetetlennek tudunk.” A kétmillió számára – „Románia szentesített törvénye:

a gyulafehérvári határozat” alapján is – nemzeti autonómiát követel a *Kiáltó szó*, jellemző ugyanakkor a rá következő bekezdés: „Amit ma a magunk számára kérünk, amiért holnap harcba szállunk, és holnapután talán már szenvedünk is, de amit hitünk szerint végre is kivívunk, azt fogják kérni, azért fognak harcolni, szenvedni, és azt fogják végül kivívni maguknak szász és román erdélyi nemzettestvéreink is.” Vagyis itt már egy újfajta birtokszemlélettel, egy közös birtok vállalásával van dolgunk – és ez korántsem a Monarchia.

Az 1921 januárjában közzétett röpirat kétségbevonhatatlan realitásra épített – és ezt a korabeli román közvélemény józan része ugyancsak elismerte. A sok lehetséges közül emeljük ki az erdélyi magyar–román kapcsolattörténetből, konfliktussorozatból egy ritka, épp ezért emlékezetes s az utókor számára igen-igen tanulságos mozzanatot, amelyről a kolozsvári *Ellenzék* 1921 februárjában számolt be. Amikor kisebbségi érdekvédelmi megnyilatkozásaik miatt a román hatóságok betiltják a kolozsvári magyar napilapokat, Costa-Foru, a Román Újságírók Egyesületének elnöke Bukarestből Erdély központjába látogat, találkozik a helybeli magyar publicistákkal – és állást foglal a betiltás ellen. „Nekünk, erdélyi magyaroknak Costa-Forut azért kell megismernünk, mert egyike azoknak a kicsinyes szempontokon, sovén elfogultságon és időleges rokonszenveken messze túlemelkedő szellemeknek, akik egyforma szeretettel viseltetnek minden emberi ügy iránt, és egyforma szeretettel karolják föl minden ember igazát” – írta az *Ellenzék* a „Hírek”-ben. Ennél az általános jellemzésnél fontosabb annak idézése, amit Costa-Foru az erdélyi magyar újságírók előtt (a lap beszámolója szerint) mondott: „ő mint fajtát forróan szerető ízig-vérig román, csak azt kívánhatja az erdélyi magyarságtól, hogy Romániának becsületesen dolgozó polgársága legyen, de nem kívánhatja, hogy a magyarok tagadják meg fajukat és kultúrájukat, mert akkor megvetésre lennének érdemesek.” A hírt fogalmazó újságíró így kommentálja a nyilatkozatot: „Costa-Foru nem mondott újat ezzel, mert hiszen ugyanezt mondják ki az alaptörvényként szereplő gyulafehérvári határozatok is. Csakhogy Costa-Forunak ez őszinte meggyőződése is.” Az erdélyi magyarok „fajuk és kultúrájuk” állítását 1918. december 1. (a gyulafehérvári gyűlés), illetve 1921 (a *Kiáltó szó* megjelenése) után sokféleképpen igyekeztek érvényesíteni, s ennek egyik formája (mely többnyire tartalom is) a transzszilvanizmus. A transzszilván ideológia és gyakorlat különböző változatainak meghatározására az elmúlt években történtek már érdemi kísérletek (mindenekelőtt Nagy György tanulmányaiban, az eddigi kutatásokat összefoglaló munkát pedig Pomogáts Béla tett közzé), a bonyolult társadalmi-történelmi-esztétikai-etikai jelenség akár vázlatos ismertetése azonban meghaladná e választott esszé-(tallózás-)keretet, amely „a birtok” határainak változását, pontosabban egy szemléletváltozás menetét kívánja követni. Maradjunk hát most is a beszédesnek vélt példánál. Így a százhat éve született (másik) „végvári” (székelyudvarhelyi) költő, Tompa László két korainak tekinthető véleménynyilvánításánál: az egyiket versben, a másikat publicisztikában fogalmazta – ám mindkettőt 1923-ban közölte (a verset a *Pásztortűz*-ben, áprilisban, cikkét az *Ellenzék* vasárnapi mellékletében szeptember 30-án). A vers címe: *Múlt és jövő mezsgyéjén*. A *Kiáltó*

szót kiváltó alaphelyzet itt személyes következményeiben, lírát és drámát ötvözve tárul fel:

Így már-már én is arra gondolok, Hogy némely bagoly igazat hubog, Hogy múltam – múlt, a jelenből kiestem, S a jövődőben sincsen mit keresnem.

De ez csak egy perc – aztán újra bátran Szegem föl már-már lankadt fejemet; Ki-egyesül a hátam!

S állok, mint aki másként nem tebet!

Látszólag ellentétes e vallomással az, amit Tompa az új erdélyi irodalomról tételesen állít – valójában azonban ugyanúgy Kós Károlyék röpiratával összehangzó, mint a versidézet. Tompa László *Elvek, vélemények* cím alatt kifejti, hogy a politikai sorsfordulat csak külső ösztönző volt. „Rejtett erők torlódtak össze itt már régen, melyek csak indító alkalomra vártak, hogy működésüket egyszerre megkezd-hessék.” A „rejtett erők” közvetlen irodalmi mozgatóját az Ady-hatásban véli Tompa felismerni: „E mostani intenzív erdélyi szellemi megmozdulás legalábbis ugyanakkora (de talán még nagyobb) részben tekinthető az Ady és társai keltette hullámmozgás utórezgésének vagy folytatódásának, mint amennyire következménye a politikailag külön életre való utaltságunknak.” És az is nagyon tanulságos, amit ugyancsak ettől az udvarhelyi – tehát nem polgári, „nyugatos” orientációjú – lírikustól idézhetünk a kultúra erdélyi örökségéről. „E felvilágosult hagyománynak s e hagyományos felvilágosultságnak köszönhető, hogy Erdély leghívebb és legde-rekább fiai itt a múltban is az európai kultúra legbuzgóbb közvetítőivé válhattak.”

Tompa László 1923-ban nem tartozott már a fiatalok közé – bár a „monar-chiás öregekhez” sem lehetett besorolni őt, jóllehet pályakezdése 1918-at jóval megelőzte. Tisztán nemzedéki alapon aligha lehet reálisan mérlegre tenni tehát az erdélyi országút (újra)felfedezőit, teoretikusait és gyalogosait. Itt van például Kuncz Aladár életműve, amelyben tartós esztétikai-etikai, szellemi értéket – a *Fekete kolostor* mellett – erdélyi korszaka jelent. Éppen Tamási Áron kereste, rész-rehajlás nélkül, az *Erdélyi Helikon*-beli Kuncz-nekrológiájában (1931) annak beso-rolását, „aki egy eszmei küzdelemben és egy közösségi nagy munka terén különleges helyet érdemel”. Nos, Kuncz, az egykori budapesti „bohém” vázolta fel a transzszilván irány leeurópaibb programját, s ebben a magyar, a román és a szász irodalom rokon vonásait hangsúlyozta. („Az erdélyi gondolat. Vajon más volna-e, mint nemzetek, vallások, világszemléletek, népi szokások, társadalmi osztályok és külső hatalmi érdekek bölcs és eszes kiegyensúlyozása? [...] A közös nyugati alapon kívül mind a három nemzet műveltsége a történelmi fejlődés fo-lyamán szoros érintkezésben volt anyaországa kultúrájával. Ez az érintkezés nem-csak a hatások átvételéből állott, hanem az erdélyi gondolatnak elsősorban a ro-mán irodalomban és nem kis mértékben a magyar irodalomban is sokszor vezető és irányító szerepet juttatott. E közös vonások és közös rendeltetések ellenére is azonban Erdélynek mind a három kultúrája kimondottan nemzeti maradt, ere-deti színeiből, népi vonatkozásaiból mit sem engedett.”) A *Nyugat* 1928-as évfolyamában közreadott írásnak lehetnek tévedései, elnagyolt megállapításai (így: az

erdélyi román műveltségnek egyértelműen a nyugati kultúrkörbe történő behelyezése), egy régi, konzervatív, kizárólagos birtokszemlélettel azonban biztosan nem vádolható meg. És amikor helikoni beköszöntőjében (1929-ben) kijelenti: „Erdély az én hazám” – ezzel sem Európát nem zárja ki (nem korlátozza saját horizont- és igény szintjét!), sem a románokat és szászokat a feltételezett társbirtokból. És ő az, aki felismerve a történelmi (transzszilván vagy nem transzszilván) múltba fordulás veszélyét, ankétot szervez a jelenre-irányuló irodalom érdekében („Vallani és vállalni”), majd kevéssel ezután, 1930 januárjában „Fiatall magyarok” címmel nyilatkozatsorozatot közöl az *Erdélyi Helikon*ban arról, hogy a megkérdezettek (magyarországi, romániai, csehszlovákiai és jugoszláviai magyar írók) „miben látják a magyar irodalmi jövődőt, milyen egyetemes magyar irodalmi kapcsolatokat kívánnak az egyes magyar irodalmi területek között, s végül kikben látják ma megtestesülve irodalmi eszményeiket”. A szerkesztőségi bevezető azt is nyomatékosítja, hogy a korszerű magyar irodalmi szellemnek szerves kapcsolatot kell megvalósítania valamennyi terület magyar irodalmával, a nyugat-európai áramlatokkal, s az egyes utódállamokbeli (kisebbségi, nemzetiségi) magyar irodalmak művelőjének természetesen „a vele közvetlenül érintkező népek irodalmi életével” is bensőséges érintkezésben kell élnie.

A két ankét tükrében – túllépve a Kuncz Aladár szerkesztette *Erdélyi Helikon* körét – érdemes megvizsgálnunk, hogyan közelítettek a „birtok” kérdéséhez a század harmadik évtizedének végén a fiatal magyar írók (hiszen a felvonultatottak többsége az ifjabb korosztályokhoz tartozott). Tamási Áront, az „erdélyi országút” talán legreprezentatívabb képviselőjét idéztük már. A „Vallani és vállalni” vitájában megszólalók többsége szintén nem marad meg a történelmi regény kérdésénél; a „gyávák voltak az erdélyi írók” – Kacsó Sándor vádja –, lényegében a „birtokon” belüliek, az Erdélyért, népükért felelős írástudók kollektív önvizsgálatának kezdetét jelentette. A felelősség mértékét és mércéjét illetően megoszlottak a nézetek; de szimptomatikusnak nevezhetjük, hogy az *Erdélyi Helikon* – Kuncz Aladár (és Berde Mária) – kezdeményét kiteljesítő, népszerűvé tevő *Brassói Lapok* saját vitázáróként egy olvasói hozzászólást közölt: Kádár Béla sorai, a polémia provinciális felhangjait bírálva, a kisszerű érdekellentétek fölötti közös ügyért emelnek szót. „Még csak az lenne szép, hogy Erdély magyar irodalmában külön legyen széke, külön kalotaszegi, külön barcasági és külön körösvidéki magyar irodalom!” A megosztottsággal szemben a „vallani és vállalni” közösségét igényli már-már profetikusan. „A Királyhágó nem lehet válaszfal magyar és magyar között, hanem inkább összpontosító erő – vallja Kádár Béla. – Csucs halott váteszének szelleme az az összeharcoló erő, amely Királyhágó körüliségé tömörítette e két egymástól eltérő fogalmat: Királyhágón innen, Királyhágón túl... Ezt vessétek az eszetekbe, erdélyi magyar írók!”

Ady tehát itt példa, történelmi mementó. A korkép és körkép tulajdonképpen természetes része, hogy e vélemény (időbeli) közelében az ellenkező véglettel is találkozunk. A *Helikon* „Fiatall magyarok” ankétjában Hevesi András, a Sorbonne-ról Budapestre hazatért ifjú prózaíró, a *Budapesti Hírlap* munkatársa így nyilatko-

zik: „Tisztázni kell a »magyar átok« különös, barbár miszticizmusát, melyet a mai nemzedék, sajnos, úgy kérődz fel, mint egy kényszerképzetet, a fajiség egészségtelen és félművelt tömjénezését és azt a durva és felületes optimizmust, mely Ady prófétaszavai, tragikus gesztusai mögött rejtőzik, midőn a magyar faj természetes, ősi képességeit százszorosan túlbecsülve, a »harmincmillió magyar«-nál sokkal kártékonyabb illúzióknak lökte oda Magyarországot. Le kell számolni azzal a nacionalizmussal, amely egy romantikus evolucionizmus misztikus fogalmain épül föl: a faj csodálatos életerején, korlátlan lehetőségein, rejtett kincsein és más efféléken; amely öröklött organizáció helyett az egyének képességeiben bizakodik; amely a jövőbe bámul ahelyett, hogy átelné a hagyományok eleven folyamatát. Ez volna feladatunk kritikai része.” Meglepő, hogy az „öregek”, az előző nemzedék ellen lázadó Hevesi – ugyanabból a nemzedékből való magyar író nevez meg példaképeként („akkor is, ha ő nem vállal minket”): Babits Mihályt... (Egyénként Babits jegyzi az *Erdélyi Helikon* szóban forgó számának vezéresszójét, *Európaiság és regionalizmus* címmel.)

Két – pontosabban, az Ignótus Páléval három – olyan nyilatkozat olvasható még a *Helikon*-füzetben, amelyekben „a világháború utáni idők neveltjei” lényegében függetlenítik magukat a nemzeti szempontoktól, tagadásuk, keresésük iránya a „birtokon kívüliség” traumájából magyarázható. Illyés Gyula, az egyik nyilatkozattevő, ki is jelenti: „Fiatal fővel, tehát a befolyásolhatóbb korban tanúja voltam egy ország morális és fizikai szétbomlásának, a legnagyobb emberi ideák elbukásának.” József Attila helikoni válaszában is hasonló kiábrándultság munkál. („Az értékek és igazságok elhagyatottsága miatt kétségbeesnem pedig oktalanság volna: azok, akár akarjuk, akár nem, önmaguktól is rengő virágzásba pattannak, mint isten tekintetére a rózsaliget.”) Válságkorszakuk előtt és után a nemzetközi és nemzeti közösség különböző változatainak igenlését gazdagon mutatja ki a szakirodalom mind József Attila, mind Illyés Gyula életművében; az idézett epizód ilyenformán főképpen mint korjellemezés figyelemreméltó.

Ugyanígy kell értékelnünk az „utódállamokba”, azaz kisebbségi sorsba szakadt fiatalok többé-kevésbé heves, prófétai elhivatottságtól fűtött vallomásait. Még olyan esztétalélek is, mint Dsida Jenő, kijelenti: „Mindenekfölött, hittel hiszek Erdélyben. Ebben a szabad szellemet, humánus sugárzó földben látom a jövő magyar irodalmának kovászatát.” (Igaz, feltételnek tekinti ehhez az önkritikát és önismeretet, általában a még hiányzó kritikai szellemet.) Balázs Ferenc, a falusi szövetkezetszervező (unitárius) pap-író az egész magyar nyelvterületet átfogó lap szükségessége mellett száll síkra, de nem szűk irodalmi érdekből. „Az egység közös célokat jelent; s ilyeneket nem lehet abban találni, hogy a sokfelé szakadt magyarság ugyanazt a romantikát könnyezze vagy nevesse meg. Arra van szükség, hogy tudomást szerezzünk egymás törekvéseiről, s egymásra legalább a nyomtatott szó közvetítésével hatással lehessünk.” Az újvidéki Csuka Zoltán a cselekvés és felelősség ügyét aktivista elkötelezettséggel, de ugyanakkor kisebbségi harcosként vállalja. („Írói hitvallásom: a ma írója szervesen tartozék a tömegekhez, érezze meg vérük lüktetését, lázukat, szenvedéseiket és fájdalmukat, és ha írógépéhez ül,

azzal a tudattal írjon, hogy felelős minden szóért, nemcsak az államügyész előtt, hanem – ami tán még nehezebb és fontosabb – a tömegek és az utódok előtt is. És ezért veritékesebb ma százszorosan a sorsa minden írónak, és nehezebb főleg a kisebbség nyelvén dolgozó íróembernek.”) Darkó István Kassáról úgy látja, hogy „az egész magyar irodalmat megifjító változás következhetik be az utódállamok irodalmainak a kezdeményezésére. Fekete Lajos Újvidékről pedig egyenesen úgy véli, hogy „a magyar irodalom jövődjének nagyhorizontú álmát álmodja az, aki a Trianontól számított irodalmunk participiálódásában nem a magyar nyelvű kultúra széthullását, hanem messiási ívelő beteljesedését hiszi”. A centrumtól, „a nagy törzstől való függetlenülés” folyamatában színesedést, a nagyobb objektivitás kialakulásának lehetőségét látja. Győry Dezső (Rimaszombat – Prága) egyenesen az új magyar messianizmust hirdeti meg – az európai kultúrválság megoldására; szerinte ahogy korábban a zsidóság, most a szintén szétszóródott magyarság tölthet be világtörténelmi missziót. A kolozsvári Jancsó Béla hasonló koncepciót fejt ki a szélsőséges Ady-hatást Szabó Dezső-s misztikával ötvöző eszme-futtatásában. Ő is híve „a legöntudatosabb decentralizáció”-nak, a sajátos körülmények között megőrzött ősi pszichét külön értéknek tekinti. („Ez áll nemcsak a legmélyebb gyökérre: a székely lélekre, de áll magára az ún. erdélyi magyar lélekre is, amely vonásaiban jóval többet őrzött meg ősi jellegéből, mint bármely más magyar típus vagy a Budapesten szabadalmazott »egyetemesen magyar« lélek. Ez az erdélyi lélek a keleti magyar lélek álorcás alakja és állandó föld alatti keleti hatásokkal éppúgy táplálkozott, mint a kevésbé ősi, de szintén sok keleti elemet megtartó felvidéki típus.”) Jancsó Bélánál ez a mámoros, kissé öngerjesztéses erdélyiség pozitív erőként jelentkezik, a „világrendeltetés” hite összekapcsolódik a ma életének és problémáinak elvárt ábrázolásával.

Hogy ez a tudat (akár: hamis tudat) aktivizáló tényező Jancsó Bélánál, bizonyítja Az erdélyi magyar ifjúság problémáiról írott összefoglalása (az *Erdélyi Heliikon* 1931-es, „A mai európai fiatalság útja” című sorozatában). Jancsó történelmi társadalmi realitásból indul ki itt; mindenekelőtt abból, hogy „hiányzik a 25–40 évekig terjedők generációja Erdély magyarságából. Idősebb korosztályait elsöpörte a háború, a 25–32 körüli évfolyamokat az eléggé el nem ítéltetően divatba hozott ifjúsági repatriálás, mely a magyarországi szellemi proletariátust növelte, itt pedig pótolhatatlan űrt vágott.” Jancsó Béla, úgy is, mint az *Erdélyi Fiatalok* című folyóirat egyik vezető embere, a pótolhatatlan pótlásáról szól, arról az egészséges élet-ösztönről, amellyel az ifjúság önállósuló mozgalomban, saját szervezeti keretben vállalja az időszerű feladatokat, készül föl a holnapi munkára. Az erdélyi magyar nép megtartásában megkülönböztetett jelentőséget tulajdonít a magyar dolgozó osztályok helyzetét tanulmányozó akcióknak, elsősorban a falumunkának, amely az *Erdélyi Fiatalok* tevékenységének középpontjában áll.

Ennek a felfogásnak a folytatásában kell számba vennünk az 1937-es Vásárhelyi Találkozót, az erdélyi magyar ifjúság talán legjelentősebb, mindenesetre legvisszhangosabb, legpolitikusabb vállalkozását. (Furcsa ellentmondás, hogy az ifjúság e nagy parlamentjétől éppen az *Erdélyi Fiatalok* köre tartotta távol magát.) Bár

két könyv is jelent meg ezzel a címmel (a Csatári Dánielé Budapesten, 1967-ben, illetve a Turzai Máriaé Bukarestben, 1977-ben), a tanácskozás teljes anyaga mindmáig kiadatlan, s a politikai-etikai súlyáról kialakított kép töredezett, hiányos. Pedig egy újabb fél évszázad nem hogy halványította volna a Vásárhelyi Találkozó gondolatainak fényét, de inkább időszerűségüket emelte, emeli ki. Témánknál maradvá – bár az 1937. októberi nyílt vita (és az azt megelőző s követő sajtócsatározás), a kialakított nemzetiségi program tulajdonképpen egészében ide tartozik –, a legfontosabbnak vélt néhány részletet ragadjuk ki a vásárhelyi ifjúsági parlamenten elhangzottakból, a régi *Hitel* (1937, 3) és Kacsó Sándor emlékiratának (*Nebéz szagú iszap fölött*. Budapest, 1985) szöveggözlése alapján. Elsőként Tamási Áron elnöki megnyitóját (*Hősökböz, nebéz időben*), amely költői szó és érvelő okfejtés szerencsés ötvözésével hangadója lett (Tamási előkészítő publicisztikai tevékenységével összehangzón) a tanácskozásnak.

„Mint sziklára szállott hegyi madár” – szöveg a szónoki mondat első tagja, hogy aztán e metaforikus magasságból mindjárt leszálljon a vásárhelyi terepre, és ki mondja: „mostoha idő jár az ő hegyi országában”. Tamási tudatosan vallja és vállalja az elődök harcait: „a magyar történelemben igen gyakran megtörtént, hogy költők és írók állnak a dobogóra, s onnét követelték közösségük számára a honpolgári jogokat és embertestvéreik számára, magyar és idegen elnyomástól egyaránt, az emberi szabadságot. Kötelességszerűen ezt teszem én is.” S amikor saját eszmélését idézi fel, a székely falusi ház szobáját, akaratlanul is ide kapcsolja az erdélyi magyarság idősebb szellemi vezéreinek korábbi eszmélését: a *Kiáltó szót*. („Akinék hivatása álmodni és írni: ott álmodott és írt először cselekvő ifjúságról. S aki tovább nem a hivatását, hanem a kötelességét teljesítette, az most boldogan teheti azt a kijelentést, hogy az erdélyi magyarság fiatal férfiai megértették a vívódás kiáltó szavát, és megérezték, hogy cselekedni kell.”) Ám nem csupán költői, szubjektív politizálással találkozunk ebben a megnyitó beszédben; Tamási Áron a román hatalom alatt élő legalább másfél millió magyar sorsát a negyvenmilliónyi európai kisebbség ügyével társítja. „...ez a negyvenmillió ember nem hatalomért küzd – mondotta az *Ábel* írója –, és nem bőséges anyagi javakért, hanem egyszerűen olyan elemi, nemzeti és emberi jogokért, amelyek vita nélkül megilletik ennek a világnak minden lényét, akit bármilyen nyelven embernek neveznek.” Az erdélyi országút ilyenformán kitágul, betorkollik az európai úthálózatba. De Tamási ezzel a kapcsolással korántsem próbálja másokra hárítani a cselekvés felelősségét. A belső (nemzetiségen belüli) harcok józan mérlegelésével, a választófalak lebontásával, a népre épített közös érdekvédelmet hirdeti meg; „végül egy kisebbségi nép egységes társadalma áll előttünk, amely erkölcsi és nemzeti alapon álló népi demokrácia”.

Tamási Áron közvetlen harcostársa, az egykor legkeményebben küzdő publicista és prózaíró, Kacsó Sándor vásárhelyi előadását érdemben a Tamásié mellé kell állítanunk. *Az erdélyi magyarság és a román nép építő együttélésének feltételei és útja* cím alá vont okfejtés az elnöki beszédhez hasonlóan hirdette „a hiányzó népi egység megteremtését vagy legalábbis teljesebbé tételét”, e témát azonban részlete-

zöbben s a belső-külső konfliktusokra rámutatva bontotta ki. Amint emlékiratában felidézi, előadása szövegezésében segítségére volt Mester Miklós (a Bartha Miklós Társaság titkára) múlt századra vonatkozó kutatásainak, illetve a román nemzetiségi mozgalmak történetének jó néhány tanulsága csakúgy, mint saját szerkesztői gyakorlata a *Brassói Lapok*nál. Kacsó előadásának alap gondolata: a kisebbségpolitikai küzdelmeket ki kell emelni a napi esetlegességekől – „népi és nemzeti kultúránk és erkölcsi értékeink érvényesülésének és fejlődésének” biztosítása érdekében. Az előadó szerint az erdélyi magyarság tudomásul vette a román államiság kerekeit. „Bírósági döntések garmadája szolgáltat történelmi bizonyító anyagot arra, hogy nem volt még Európában, de talán a világon sem higgadtabb és türelmesebb nép, mint az 1920 utáni erdélyi magyarság. Az esetleges külföldi revíziós mozgalmakhoz soha, semmi köze nem volt, azok támogatására soha magát oda nem adta. Ez a nép csak élni akart a maga nyelvével és a maga kultúrájában, s az ezért folytatott politikai harcokban sohasem lépte át a törvényes lehetőségeket, sőt gyakran ki sem használta azokat. Az *ilyen* harcot, sőt az ennél teljesebbet, az erdélyi magyar ifjúság továbbra is feladatának, állandó gondjának sőt kötelességének tartja, mert ez a harc elvitathatatlanul emberi jogokért folyik. Viszont nem tartja elkerülhetetlen szükségességnek sem a román, sem a magyar nép részére. Ez a harc megszűnhetik abban a pillanatban, amikor a két nép közös politikai eszményt talál.” Kacsó Sándor egyértelműen utalt arra is, milyen közös politikai eszményt tart elképzelhetőnek, reálisnak: a dunai népek békés együttműködését – József Attila-i szellemben (idézte is *A Dunánál* programadó zárószakaszát). Tudatában van annak, hogy „a román imperialista vágyálmok visszazorítását mi nem végezhethjük el” – ez a történelmi feladat a román demokráciára vár. Feléje kell tehát keresni az utat s ugyanakkor a magyarországi demokratikus mozgalmak felé, vállalva a közvetítő szerepet „a két önálló állami életet élő nép között”.

Kacsó előadása azonban sem a múltra, sem a korabeli jelenre vonatkozólag nem merült bele illúziókba. Őszintén, félreérthetetlenül fogalmazott – ahogy azóta is kevesek: „Nem a mi akaratunk és beleegyezésünk dobott mai államunk kerekei közé. Világpolitikai erők működtek úgy, hogy Erdély további bírásának miszsióját Románia kapja. A birtoklással azonban a megtartás nagy feladata is jár. Ez pedig nemcsak a tényleges hatalom és az erő kérdése, hanem kérdése elsősorban az Erdély birtoklásával adódott nagy történelmi feladat betöltésének. *Románia államiságába bele kell és bele tudunk illeszkedni mindaddig, amíg a román nép nyújtja nekünk azt a reményt, hogy ha lassan és szívós munkával is, de Erdély nagy kérdése megoldódik a mi számunkra is.* Azok a világtörténelmi erők, amelyek Nagy-Romániát megalkották, kötelességként rótták rá ezt a missziót. És kötelességként is vállalta Erdély román népe Gyulafehérváron, amint kötelességként fogadta el Nagy-Románia is a békeszerződésekkel kapcsolatos kisebbségi szerződések aláírásával. Nagy-Románia megalakulása, etikailag is, csak akkor válik teljessé, akkor fejeződik be, amikor Nagy-Románia ennek a kötelezettségének megfelel. *Ebben az esetben alakulhatnak át a Nagy-Romániát megteremtő történelmi erők úgy, ahogy a román né-*

pet és a magyar népet együtt segítsék tovább egy magasabb rendű történelmi feladat megvalósítása felé.”

A Vásárhelyi Találkozón elhangzott szöveg – noha bizakodással a változásban – e kötelezettségekkel és reményekkel ellentétes helyzetet rajzolt fel, egy megszülető demokráciától várva, hogy „eldobja magától a vak és zsákutcába vezető nemzeti kizárólagossági ábrándokat”. Egyelőre viszont az előadónak, az erdélyi magyar ifjúság hivatott szószólójának ezt kell megállapítania: „Mi méltatlanak tartjuk a megnagyobbodott Romániában azt, hogy a világháború befejezése után, amely neki álmai beteljesedését hozta meg, tovább folytassa a háborút velünk és ellenünk, kormányzata alá került kisebbségi magyarsággal. Céltalannak és hiú kísérletnek tartunk minden erőszakos elnemzetlenítési törekvést. Erőszakos eszközökkel letördelhetnek darabokat népiségünk számbeli állományából, amit azonban így elveszíthetünk, sokszorosan pótolva látjuk azoknak a népi elemeknek a nemzeti küzdelemhez való csatlakozásával, amelyek eddig nem az ilyen küzdelemben látták első teendőjüket. A nemzeti jogok védelme, éppen az ellenünk irányuló támadások miatt, első helyre került az általános emberi jogokért folytatott európai küzdelemben, mert bebizonyosodott, itt a mi sorsunkban is, hogy az anyanyelv és az anyanyelvben megnyilatkozó nemzeti kultúra felmérhetetlen értékű vagyontétel, amelynek erőszakos elvételére irányuló kísérletek szükségszerűen kovácsolnak szilárd egységbe egymással egyébként ellentétes érdekű társadalmi osztályokat is.”

Az idézett helyzetértékelés és megoldáskeresés lényege a Vásárhelyi Találkozó határozatai közé, az úgynevezett *Hitvallás*ba is bekerült, a következőképpen: „Mi annak előrebocsátásával, hogy a közép-európai magyarság egyetlen nyelvi és kultúrközösséget képez, amelynek a romániai magyarság is alkotó része, igényeljük a romániai magyarság önkormányzatát, amelyhez való jogunkat az erdélyi románságnak saját elhatározásából született gyulafehérvári határozataira, valamint a békeszerződések kiegészítő részét képező kisebbségi szerződésre alapítjuk. A Marosvásárhelyen összegyűlt fiatalság egy szabadságát szerető nép nyíltságával fordul a nemzeti álmaiban beteljesült és Gyulafehérvár magas szellemében felemelkedni tudott román néphez és irányítóihoz, hogy az élet- és az emberi jogaiban veszélyeztetett magyarság számára találja meg azt a módot, amely a lelki kibéküléshez, egymás becsületes megértéséhez vezet, és a történelmi egymásrautaltságban élő két nép számára a szabad testvéri együttélés lehetőségeit megteremti. Óhajtjuk ezt annál is inkább, mert meggyőződésünk szerint a román és magyar népre a Dunamedencében magasabb rendű közös hivatás vár.” (Emlékiratában Kacsó megjegyzi: „Olvasván és leírván ezt a szöveget, Balogh Edgár akkori hangja cseng a fülemben, amint ott, a szövegező bizottságban felolvassa.”) A Vásárhelyi Találkozó *Hitvallás*ában természetesen minden jelentősebb megtárgyalt kérdés szerepel, az egység, az építő munka, az intézmények, a nevelés, a gazdasági lehetőségek és gazdaságpolitika, az iskolaügy, a sajtó, az irodalom stb. (Érdekes, tanulságos volna az összevetés a még régi keretek közt megtartott 1902-es Székely Kongresszussal!) A közös birtokról felelősen gondolkodó ifjúsági parlament sikeres történelmi vizsgájának dokumentuma ez a záróhatározat, amelyet ma olvasva, megértjük a *Ma-*

gyar *Kisebbség* lelkes összegezését a Vásárhelyi Találkozóóról; a rákövetkező hónapok-évek, a II. világháború s a fasizmus uralma, az újra kiéleződött nemzeti-nemzetiségi ellentétek ismeretében persze korlátozott érvényűnek mondhatjuk az „új-jászületés órájának” 1937 októberére történő rögzítését (mint ahogy a későbbi ilyenszerű „újjaszületés”-rögzítések is illuzórikusak voltak), tény azonban, hogy nem alaptalanul ünnepezték akkor a *Hitel* és a *Brassói Lapok*, a *Független Újság* és az *Iffjú Erdély*, a *Prágai Magyar Hírlap*, az *Ellenzék* és a *Budapesti Hírlap*, az *Erdélyi Helikon* és a *Magyar Út* – Féja Géza, Kemény János és Ligeti Ernő. Ligeti írta le: a Találkozó erőt mutatott a többség felé, de a román sajtó mégis kiolvashatta belőle a békés történelmi együttműködéshez szükséges lojalitást.

Az új – a század időszámításában nemegyszer fordulónak tekintett ötödik – évtized, az oly változó jelentésű „negyvenes évek” tanúságtételeit a birtokhatárok és birtokszemlélet dolgában korántsem lehet annyira magától értetődően számba venni, mint lehetett a harmincas éveké. A többszöri hatalomváltás, Erdély időleges megosztottsága Észak- és Dél-Erdélyre, majd a népi demokráciának nevezett időszak tagolatlansága, illetve a történészek által érdemben még el nem végzett tagolása nehezíti meg, hogy kiválasszuk a korra és e térség magyarságának felfogására, magatartására jellemző mozzanatot, amely – „cseppben a tenger” – tükrözzön a birtokon belüliek, a birtokon kívüliek véleményét a Vásárhelyi Találkozón oly határozottan megfogalmazott kérdésekben. E korszak irodalomtörténete a legkevésbé kidolgozott (politikátörténete még elnagyoltabb). Meg lehetne találni természetesen a különböző napi- és hetilapok hasábjain, folyóiratokban az „egységes” meg „visszatért” felcímű ankétokat s a négy-öt évvel későbbi (újra) „felszabadult” nyilatkozatokat is – részben ugyanazon résztvevőkkel. Feltérképezésüket, az egész terepével együtt, indokolt azonban alaposabban előkészíteni.

Egyetlen kivételt mégis tegyünk. A kolozsvári *Termés*, Szabédi László, Jékely Zoltán, Kiss Jenő, Bözödi György és Asztalos István negyedévi folyóirata az 1943. nyári és őszi számban *Elvek, gondolatok* cím alatt országos hírű írókat, tudósokat szólaltatott meg – az akkori országegészen gondolkozva, ám különös súlyt adva Erdély múltjának-jelenének s a magyar–román viszonyoknak. A lap fő irányának megfelelően a szerkesztőségi kérdések jelentős része közvetlenül tükröz egy romantikaellenes történelemszemléletet; összhangban a *Termés* fiatalon elhunyt, kivételes tehetségű történész-munkatársának, Mikecs Lászlónak a folyóiratban közölt tanulmányaival, egy antiromantikus, nacionalizmusellenes, józan múltértékelés érvényesült például a régész László Gyula, Tamás Lajos, a román nyelv kolozsvári, illetve budapesti egyetemi tanára válaszaiban. Néhány megkérdezett szövege, pontosabban már a nekik szögezett kérdés – közvetve vagy közvetlenül – a Vásárhelyi Találkozón fölvetődött gondolatok folytatásának, továbbgondolásának minősíthető egy változott történelmi helyzetben. Féja Géza, Kós Károly, Nagy István s az említett Tamás Lajos (részben László Gyula is) a nemzeti-nemzetiségi lét ellentmondásaira, megoldáslehetőségeire keresi a választ, a szerkesztőségi elváráshoz igazodva, leszállva tehát az „elviesség” távoli régióiból ide, erre a földre. Féját az önkormányzat elvének érvényesítéséről kérdezik

meg, s a felelet egyaránt kitér a szociális és a nemzetiségi szempontokra. Féja Géza a totális központosítással szemben az önkormányzatot tartja a lehetséges útnak egyén és közösség kívánatos összhangjának, egyensúlyának megteremtésére; szerinte a nemzetiségi kérdés is csak önkormányzati rendszer alapján oldható meg: „Ugyanis, ha a helyi közösségek maguk rendezik ezt a kérdést, akkor komoly remény nyílik a megoldásra, mert az együttélés és az egymásrautaltság a békés megoldás legjobb segítőtársai.” A válasz visszakapcsol a történelemhez, 1848-hoz, az akkori és későbbi reményekhez (illúziókhöz). „Kossuth úgy vélte – emlékeztet Féja –, hogy a tiszta és tökéletes önkormányzatban élő népek hajlamosak széles emberi föderációk alkotására. A központosítás imperializmushoz és öldöklő háborúkhöz vezet, az önkormányzat föderációhoz és termékeny emberi békéhez. Kossuth világtávlatot adott az ősi magyar önkormányzati elvnek, s a 48-as szabadságharc emigrációjának szellemi légkörében született meg a dunai népek föderációjának eszméje, melyet Kossuth azután beágyazott a magyar történelmi gondolatba.”

Kós Károly személyes erdélyi – transzszilván – tapasztalatai alapján nyilatkozhatott a népek együttélésének elvéről és gyakorlatáról. A *Termés* szerkesztői Kós-idézeteket szöttek a személyre szabott kérdésbe (a kérdés önmagában véve is állásfoglalás, legalábbis irányjelzés – a keresésben!). Egy „transzszilvánnak” igazán nem nevezhető politikai konjunktúrában kifejezetten provokatívnak hathatott egy ilyenfajta felvezetés: „Ezer esztendő alatt Erdély földjén megtörténik az a gyönyörű csoda, hogy három nép és három kultúra éli életét úgy egymás mellett, illetve egymás között, hogy mindhárom megőrzi – mert megőrizheti – a maga különvaló egyéniségét, de amellet közös és minden környező idegen és rokon néptől és kultúrától elütő karaktert is vesz fel.” S az *Erdély* című kultúrtörténeti vázlatból tovább idézve: „A história szerint Erdély azoké a népeké volt, akik ezt a földet, ezt a sorsot és ezt a pszichét vállalták, és azoké lesz a jövőben, akik azt a jövőben vállalni fogják. Erdély sorsa akkor volt a legboldogabb, kultúrája akkor virágzott ki leggazdagabban és legteljesebben, amikor népei egyakarással vállalták a külön erdélyi sorsot, és építették azt külön erdélyi eszközzel... De amely nép valaha is elfelejtette Erdélyt, az a nép és kultúrája elesett itt a múltban, és el fog esni a jövőben is menthetetlenül...” Maga a kérdés az évtizedekkel előbb kifejtett nézetek időszerűségére vonatkozott: „Elképzelhető-e ma, a nemzeti különülések idején, hogy akárcsak a művelődés területén is az együttélésnek olyan termékeny légköre alakuljon itt ki, amelyben – a múlthoz hasonlóan – három önálló kultúra *kiteljesedése* bekövetkezhetik? S mikor »ejti el« valamely itt élő nép Erdélyt? Amikor erdélyiségének elébe helyezi nemzeti vágyait, a »külön erdélyi sorsot« felcserélve így a nemzet sorsának vállalásával? Vagy amikor lemondva ösztönző nemzeti vágyairól, önmagát »ejti el«, vagyis elveszti Erdély életében addig betöltött szerepét?” Kós Károly, aki megjárta már a damaszkuszi utat, tudja (mint feltételezhetően a kérdező is), hogy nem lehet, hogy nem szabad egy „pünkösdi királyság” bűvöletében közelíteni e kérdésekhez. Így aztán fölleveníti a *Termés* olvasóinak a húszas évek vitáit, vádaskodásait:

„Gyanús és bélyeges lett sokak szemében az, aki magyar létére Erdélyt merte vállalni hazájának és Erdély sorsát a magáénak – minden körülmények között. Szeparatista, egységbontó, hűtelen, sőt áruló lett a neve annak a magyarnak, aki nem tudta és nem akarta megtagadni a maga erdélyi voltát, s nem tudta eltitkolni a maga erdélyi gondolkozásmódját.” Egy nem kevésbé zavaros – háborús, cenzúras, az ellentéteket újra kiélező – helyzetben Kós Károly ugyanolyan nyíltan mondja ki véleményét, mint tette 1911-ben, majd 1921-ben s a következő esztendőben: „ha eddig természetességnek *éreztem* az erdélyi ember erdélyiségét, ha hittem azt, hogy van, él és munkál bennünk akaratumkon kívül is, ma, 1940 óta, bizonyosan tudom, mert tapasztalnom kellett, hogy kézzel fogható, szemmel látható, bizonyítható valóság, melyet egyrészt semmibe venni, másrészt megtagadni vagy tudatlanság, vagy megalkuvó gyávaság, vagy konjunkturális számítás...” Nem „erdélyi gondolat” van, hanem – erdélyi valóság, mert Erdély a Duna-medencei táj kicsinyített másaként sajátos geográfiai adottságok között fejlődött (Teleki Pál), történelmileg sajátosan. Erdélyiség és (magyar) nemzeti identitástudat vonatkozásában ugyancsak kitart eddig vallott nézetei mellett: „Nem értem, miért kellene lemondania Erdély akármelyik népének nemzeti vágyairól, nemzeti sorsának vállalásáról?” A Sztánáról (Kalotaszegről) 1943. július 16-áról keltezett szövegében ismételten leszögezi: „nem voltunk rosszabb magyarok azoknál, akik innen olyan könnyedén kifutottak akkor”.

A népiekhez csatlakozott munkásíró, Gaál Gábor fölfedezettje, az egykori *Korunk*-munkatárs Nagy István volt az, aki a *Termés* ankétján közvetlenül is hivatkozott a Vásárhelyi Találkozóra, azt továbbra is mércének tekintette. Szabédi László hozzá intézett kérdése erre alkalmat is adott, amikor a magyar munkásság lehetséges szövetségeseire kérdezett rá, egyrészt a demokráciáért, másrészt a szomszéd népekkel való megbékélésért folytatott tevékenységben. Nagy István szerint „a munkásság végsőkéig ragaszkodik függetlenségünkhöz, mely a demokrácia első számú vívmányai közé tartozik. Így kész ma is befelé és kifelé mindenkivel szövetkezni, aki ebből a világkatasztrófából az igazságos, mielőbbi béke felé egyengeti az utat; aki független és demokratikus épkezláb Magyarország érdekében az ország határai közé akarja vonni s ott megtartani a nemzet minden fizikai és szellemi erejét.” Az erdélyi magyar munkásság író és politikus exponense beszél a nemzet-halál-félelem legyőzéséről, arról, hogy a szocialista munkásság „a más nemzetek gyarapodásában se lát saját nemzete ellen irányuló törekvést”. A lehetséges szövetségesekről szólva, felidézi a pár évvel korábbi, reményekre jogosító kísérleteket: „A szocialista magyar munkásság Erdélyben a Vásárhelyi Találkozó, az anyaországban pedig a Márciusi Front idején szövetségeseiket keresett a fiatal magyar *értelmiségiek* sorában is. Kívánatosnak tartaná, ha ezután mélyebb rokonszenvenvel találkozna hasonló célú közeledése. Erre nézve örvendetes jelenség, hogy a paraszt származású főiskolás ifjúság egy része – részben a falukutató, részben a népi irodalom öntudatosító hatására – a munkásság egyetemes törekvései mellett hajlandó közvetíteni a közép- és alsó középrétegek felé.” A háború teljében Nagy István derűlátó nyilatkozatot tesz: „Magunk között s más népeknél is mind több jelét látjuk annak,

hogy a népek keresik már a nemzetek becsületes együttműködésének igazságos feltételeit.”

A *Termés*-ankét – akárcsak korábban a Vásárhelyi Találkozó – természetesen sok egyéb időszerű társadalmi kérdésre is kitért (többek közt Erdei Ferenc, Kovács Imre, Németh László, Veres Péter, illetve Márai Sándor megszólaltatásával); a „birtok” gondolai különböző nézőpontokból tárultak fel. A kérdések és válaszok időszerűségét azonban rövidesen elsodorta a történelmi ár, hogy aztán bizonyos gondokat újra elősodorjon, évtizedek múltán.

FOLYTATHATÓ NEMZEDÉKEK?

Jó néhányan azok közül, akik a Vásárhelyi Találkozó hangadó személyiségeinek számítottak, illetve akik a *Termés*-ankét kérdéseit (és részben válaszait) fogalmazták, fizikailag továbbra is jelen voltak ugyan, sőt számosan fórumhoz is jutottak az erdélyi, pontosabban (immár) a romániai közéletben, mintha azonban (főként 1946 után) elveszítették volna saját hangjukat; egy rosszul intonáló, mind hamisabban éneklő kórus tagjaiként megfélemezni látszottak az 1937-ben Marosvásárhelyen elfogadott *Hitvallás*ról, vagy azzal hitegették magukat, hogy változott, gyökeresen megváltozott politikai körülmények között elsősorban a lojalitás kifejezésével szolgálhatják a közös birtok ügyét és nemzetiségüket. Az egyéni felelősség majdani felmérésénél fontosabb e lényegében közös (bár különböző fokozatokon át érvényesülő) magatartás következményeinek a tudatosítása. A Kacsó Sándor által több mint fél évszázaddal ezelőtt minősített higgadtság és türelem („nem volt még Európában, de talán a világon sem higgadtabb és türelmesebb nép, mint az 1920 utáni erdélyi magyarság”) természetesen csupán történelmileg ítélhető meg, reális viszonyításokban – amibe feltétlenül beletartozik a demográfiai tényező, két világháború, a politikai-hatalmi szférák alakulása, de az újonnan (vagy újra)-teremtett nemzetiségi intézmények időlegesen termékeny működése (lásd: Romániai Magyar Népi Szövetség, Bolyai Tudományegyetem stb.), a hosszú időn át folyamatosnak mutakozó (nemzetiségi) értékteremtés is.

Mindazonáltal a század nyolcadik évtizedének végére a romániai magyarság akkor még együtt, legalábbis egymás mellett, azonos államkeretek közt élő, különböző nemzedékeinek képviselői eljutottak egy súlyosbodó identitásválság felismeréséhez és néven nevezéséhez. Gáll Ernő a *Korunk* 1980. január–februári, zömmel a nemzedéki kérdésnek szentelt számában a következőket írta: „Az összetett helyzet szorításában nemzedékeink kapcsolata számos tehertétellel bonyolódott, súlyosbodott. Az elődök bizonyosságai nemegyszer illúzióknak mutatkoztak, időtálló-nak hirdetett értékek pedig nemcsak átértékelésre szorultak, hanem egyszerűen le is értékelődtek. Megingott nem egy régi jelkép hitele, és számos olyan fogalom vagy rítus, amely egy közösség szükségleteit, törekvéseit közvetítette, kiürült, s ily módon elvesztette vonzerejét. E feltételek közepette érthető, ha sokszor úgy érezzük, hogy apák és fiúk, sőt nagyapák és unokáik egymáshoz való viszonya – legalábbis az eszmeiség, az értékorientációk síkján – konfliktusos. (A képlethez még

az is hozzátartozik, hogy a közéletben a negyvenes évek vége óta vezető szerepet játszott generáció most van búcsúzóban.)” Gáll, bizonyos elméleti megalapozás után, *Nemzedéktől nemzedékig* követte végig a nemzetiségi ifjúsági csoportosulásokat, akciókat, helyüket az erdélyi társadalmi átalakulásokban, 1930-tól napjainkig (Erdélyi Fiatalok, Vásárhelyi Találkozó „fényes szelek” nemzedéke, Forrás-nemzedék, esszéíró-nemzedék, az *Echinox* és a *Fellegvár* körül csoportosuló fiatalok). E számbavétel célja azonban nem a történelmi összegezés, hanem a nemzetiségi kultúrában betöltött szerep tisztázása által a nemzedékek párbeszédének elősegítése egy lehetséges jövő érdekében.

Ennek jegyében került sor a *Korunk* szerkesztőségében egy széles körű, mondhatni valamennyi aktív nemzedéket mozgósító kerekasztal-beszélgetésre, amelynek alaphangját a közös birtokért érzett aggodalom, az elvi vitákon túl a közös cselekvés gondja határozta meg. A fiatalok nevében elsőként Molnár Gusztáv tette szóvá a folytonosság újra megteremtésének szükségességét – el egészen a Vásárhelyi Találkozóig. („Nagy tévedés volna azt képzelni, hogy 1965-ig vagy 75-ig létezett valami folytonosság, ami aztán hirtelen bizonyos »rajok« jelentkezésével megszakadt. Itt másról van szó. Közlebbi és távolabbi hagyományainkkal kell újra megteremteni a folytonosságot. Elsősorban a különböző világszemléletű, de a közösségükért egyképpen felelősséget vállaló magyar értelmiségiek Vásárhelyi Találkozójával.”) Az „emlékezhethiány” pótlását szolgálná az 1944 utáni korszak tényszerű megismertetése. Egyed Péter a nemzedékek közös célrendszerének kialakítását igényelte. A vita középpontjába került kommunikációs különbségek, az idősebbektől bírált, a fiatalok által védelmezett-magyarozott „metanyelv” ürügyén Egyed a lényeghez került közel: „A nagy megrázkódtatások után a közfogalmak szintjén politikai, ideológiai, értelmi szempontból abszolút elfogadhatóan kialakult az – gondolok itt Kós Károlyékra vagy az októbrista emigrációra, később a Magyar Népi Szövetségre –, hogy mit jelent feladatként, célokként, államilag, társadalmilag, érzelmileg eligazodni és integrálódni. Ez a nemzedék [mármint a legfiatalabbaké – K. L.] viszont sok ok miatt – amelyekbe a kérdések tudományos, kritikai taglalásának a hiánya is belejátszik – az integrációt teoretikusan a már említett metanyelven oldotta meg.” A vita összefoglalójában Aradi József (Molnár Gusztáv nyomán) az identitáskeresés fontos vonatkozását emelte ki: „Új ebben az irányulásban az, hogy ezt az önazonosságot nem a régmúltban vagy legalábbis nem elsősorban Bethlen Gábornál vagy Apáczainál, hanem a közvetlen közelmúltunkban keresi.” A kollektív, hagyományos jelképhasználaton („amely nagy történelmi keret-személyiségeinkre, történelmi helyeinkre utal vissza”) s a „morális imperatívuszokon” túlmenő társadalmi prognózist, jövőképet próbált Aradi felvázolni. Ebben a legsúlyosabb – azóta még nyugtalanítóbban időszerű – következtetés így hangzott: „adva van egy nemzet [ti, a román – K. L.], amely egyre jobban fiatalodik, és adva van egy nemzetiség [jelen esetben a magyar], amely az ország különböző részein különféleképpen, de bizonyos helyeken nagyon erőteljesen öregszik”. (Aradi megállapítása főképpen a nemzetiségi értelmiségre érvényes!) Múlt és jövő – ezúttal a nemzetiségi múlt és jövő – tekintetében Aradi József még egy nagyon

fontos kérdésre hívta föl a figyelmet: „Bibó István Kelet-Európájában élünk, ahol a szubjektum találkozása saját népével és létével mindig rendkívüli problémákat jelentett a szubjektum számára. Ez az elég tartósnak számító adottság szabta meg, hogy a népi-nemzeti jelképek használata, tehát a régi ideológia mindig a mindenkori hatalmi keretekre támaszkodott, az adott intézményi keretek kihasználására törekedett, az éppen uralkodó ideológiával együttműködve próbálta saját érdekeit képviselni. A nemzetiség vonatkozásában ez sokkal hatványozottabban jelentkezik. Az »együttműködés ethosza« jellemezte azt a nemzedéket is, amelynek a gyermekei most »hőbörgéssel« vádoltatnak. Ez az ethosz mindig az adott intézményi keretek maximális, minőségi kihasználását szorgalmazta, s folyamatosan átörököltette magát az újabb nemzedékekre mindaddig, amíg az egyazon ideológián belüli megújulás lehetőségeivel és alternatíváival lehetett számolni mindaddig, amíg az adott ideológián belül az újabb és újabb nemzedékek más-más formában – akár nemzedékideológiában – meg tudták fogalmazni saját törekvéseiket, ki tudták fejezni saját érdekeiket és szükségleteiket.” Az ifjúság világméretű identitásválsága tehát ebben a keretben ítélandó meg, az atomizálódott nemzetiség sajátos feltételei között – hangzott a beszűkítő következtetés. Egy társadalmi-nemzetiségi frusztráció példáival, a gyakorlat megvilágításával támasztotta alá a fiatalok fejtegetéseit Domokos Géza, a Kriterion könyvkiadó igazgatója – ám korántsem leszerelő célzattal. A cselekvésben segítő igazságok kimondását támogatta, vállalta.

A cselekvés egyik első lépéseként történt meg a Kriterion-írótábor összehívása, 1980. június első napjaira (4–6.), a gyergyószárhegyi egykori ferencrendi kolostorba, amelynek nagyobbik, restaurált szárnyában már évek óta a „Barátság” képzőművészeti tábor működött (nyaranta). Méreteiben nyilván nem versenyezhetett a Vásárhelyi Találkozóval – a harmincegynéhány meghívott közül mintegy 20 romániai magyar és 6 román író és műfordító volt jelen – a napirendre került, a kölcsönös műfordítások problémáin messze túllépő kérdések őszinte megtárgyalása azonban (személyes emlékeim s a szövegek többszöri újraolvasása alapján bátran állítom!) irodalomtörténeti-művelődéstörténeti, sőt politikatörténeti súlyt biztosított számára. A közös birtok, a magyar–román, a román–magyar viszony alapkérdéseit tárgyaltuk meg, felkért előadók (Dávid Gyula, Veress Zoltán, Gabriel Gafita, illetve Egyed Péter) elemzése alapján. A szárhegyi napok filmjét előhívni – az esemény közelsége miatt, részben pedig a szubjektivitás vádjának elkerülése végett – meg sem próbálom (ez holnapi emlékiratokra marad), csupán egy pár kiragadott idézettel (A *Hét*, 1980, 25 és 26, illetve a *Korunk*, 1980, 9. számának alapján) kapcsolom ezt a mi „parlamentünket” az előző nyolcvan esztendő s a *Korunk* idézett nemzedéki kerekasztalának vitáihoz.

Domokos Géza, mint a tábor vezetője, a tanácskozás elnöke bevezetőjében előlegezte – bebizonyosodott, hogy megalapozottan – a történeti párhuzamot: „Tanácskozunk tehát ugyanolyan felelősségtől áthatva, mint ahogyan azt egykor a marosvécsi találkozók résztvevői tették, felülemelkedve belterjes ügyeinken, befogadva minden jó hatást, minden korszerű kezdeményezést.” Huszár Sándor (akkor még A *Hét*, a bukaresti magyar hetilap főszerkesztőjeként) egy másfajta viszo-

nyítási pontot talált: „Ezek a kérdések az ország jövőjének kérdései: megtalálni a végleges utat a lélekben való egységhez.” A formális román–magyar kapcsolatokkal szemben az érdemieket sürgette itt Huszár, a teljes integrálódás perspektívájában. A prózaíró Bálint Tibor az „egyoldalú szerelemre” figyelmeztette a belekesült adatközlőket; Beke György pedig egy másik ellentétpárt állított fel, azaz nevezett néven: „ünnepi érintkezés” (ez közös) – „magányos gond” (ez csak a miénk). Én a meghíusult biharfüredi írótalálkozóra és Szentimrei Jenő azt kommentáló 1936-os cikkére utaltam – s arra, hogy az ügy azóta kevésbé ment előre, sőt az intézményes segédlet ellenére a helyzet bizonyos szempontból rosszabb, mint régen. Gálfalvi György optimistábban fogalmazott („A romániai magyar irodalom szerencsésnek mondhatja magát, hogy olyan híd oszlopa, amelyen ha nem is mindig zavartalan, de folyamatos a kétirányú forgalom”). Kányádi Sándor viszont önmérsékletre intett („Ami az emlegetett hídelméletet illeti, az nagyon szép, de bizony az csak egy pallócska, amelyet az irodalomban építgetünk”). Felidézte Kányádi egy székelyudvarhelyi diákkori emlékét a negyvenes évek elejéről, amikor kötelezően tanulták a magyar iskolában – a fasizmus idején – a román nyelvet; egykori tanára szavait idézte: „Édes gyermekeim, most háború van. De mi évszázadok óta élünk együtt, és még sokáig fogunk együtt élni. Meg kell tehát tanulnunk egymás nyelvét, meg kell ismernünk egymás kultúráját, hogy ez az együttélés minél hosszabb és minél zavartalanabb legyen. Az egymáson a hangsúly.”

A szárhegyi tanácskozás harmadik napján került sor a romániai magyar irodalom „külön” dolgaira, Egyed Péter szociológiai alapvetésű előadásában (*Irodalmunk és közönsége*) s a hozzászólásokban. Itt aztán még kevésbé volt helye az udvariaskodásoknak, a lekerekítő fogalmazásoknak. Bodor Pál nemzetiségi állapotunk újcásángóságáról beszélt. Én ezt (szelídebben) úgy mondtam, hogy amit Sütő András megírt az *Anyám könnyű álmot ígér*ben, már nemcsak a Mezősége érvényes, hovatovább általánossá válik. Molnár Gusztáv szerint „határhelyzet az, amelybe eljutottunk”, s ez a nagykorúsodás jele. Csiki László radikálisan vetette föl a kérdést: „Egy sereg ember elhallgatott, elmagányosodott, megalkudott. De lényegesebb az, hogy a legfiatalabbak egyszerűen szembefordultak ezzel a közvetlen előttük levő nemzedékkel (nem igazi ellenfelekkel), s függetlenül esztétikai minőségeiktől, kivonulnak. Át kell tehát értékelnünk felfogásunkat az irodalomról. Mert a közvetlen kommunikáció megszűnt.” Beke György a fiatalabbak kritikai szempontjaihoz csatlakozott, de a közelítés lehetőségén gondolkodott el: „Ez a nemzedék a kiábrándulás és a tagadás jegyében indult. Hogy lehet ezt a szakadékat áthidalni? Szükség volna saját fórumra. Mert talán igazuk van. Próbáljuk kitölteni a szakadékot. Valami kötőanyagnak csak kell lennie, mert ha ez megszűnik, vége a kommunikációs lehetőségnek köztük és az olvasó között. Tapasztaljuk, hogy ők is érzékenyek az etnikumra. Talán ez lehetne az a pont, ahol kialakítható a korszerű nemzetiségi tudat. Nyilván ez a tudat vidékenként más és más formában jelentkezik. Más a Székelyföldön, más a Partiumban, más Beszterce vidékén vagy a moldvai csángóknál (mert nekik is van, csak megkövesedett, régi állapotá-

ban).” Ide kapcsolódva, veszélyesnek nevezte „a székely történelmi tudat ókonzervatívává válását”.

Elnöki zárszavában Domokos Géza úgy ítélte meg (1980 júniusában), hogy „leraktuk az alapját egy új vitafórumnak”, amely beigazolta, hogy a romániai magyar irodalompolitika egyben nemzetiségi politika is. Ami pedig az „önkonzerválást” illeti, Domokos a „változva-megmaradás programját” vélte elfogadhatónak. Óvott az illúzióktól, de a divatos szorongástól, az elidegenedés leszerelő érzésétől, a lemondás, a passzivitás kísértésétől is. És utalt a jövő évi gyergyószárhegyi Kriterion-tábor vitatémáira.

Az 1981-es szárhegyi írótalálkozóra már nem kerülhetett sor. (Csak a sajtóbeharangozásig jutottunk el.)

A hiteket és véleményeket – a hitetlenség, a vélemények elhallgatása s a menekülés váltotta fel.

Egyelőre.

Mert talán nem csak a históriára tartoznak majd ezek a megidézett nemzedékek. A gondjaik. A gondjaink.

Hanem az évtizedek, századok múlva is itt élő utódainkra. Ahogy Kányádi székelyudvarhelyi tanára mondta, remélte, szolgálta. Mert csak így van értelme a versnek: „Vannak vidékek legbelül...” Mármost ha nem akarjuk az idézett verssort végérvényesen az intim líra területére száműzni. ☒

Michl Balázs: Gépem, 1.